

ks. Jacek Wojtkowski

PRACE REMONTOWE I KONSERWATORSKIE W NOWYM PAŁACU BISKUPIM I WOZOWNI WE FROMBORKU W LATACH 2012–2020

Górujący nad Zalewem Wiślanym zespół katedralny we Fromborku składający się z gotyckiej katedry wraz z murami obronnymi i zabudowaniami: pałacem Ferbera, Bramą Południową, Wikariatem, wieżą Radziejowskiego, wieżą Kopernika, Kanonią Prepozyta i Kustosza znalazł się w pierwszym historycznym wpisie Pomników Historii Prezydenta RP w 1994 roku.

Wpis na listę Pomników Prezydenta RP określa granice zabytku – Pomnika Historii. W przypadku Zespołu Katedralnego we Fromborku to obręb wzgórza katedralnego. Nie można jednak Pomnika Historii analizować bez otoczenia. W wypadku Fromborka Zespół Katedralny stanowi integralną część z rozłożonymi wokół domami kanoników Warmińskiej Kapituły Katedralnej, zwanymi kanoniami. Po II wojnie światowej znacjonalizowane i zwrócone prawowitemu właścicielowi Kapitule Katedralnej w latach 90. XX wieku w stanie skrajnej degradacji. Każda z sześciu kanonii stanowi odrębne założenie rezydencjonalne otoczone ogrodem. Budowane na przestrzeni lat, obecnie zachowane pochodzą z XVII i XVIII wieku. Jedna z nich – kanonia św. Stanisława – należała do kanonika Mikołaja Kopernika. Wszystkie kanonie wyremontowano w latach 2000–2012. Zakres prac obejmował remont dachów kanonii oraz remont elewacji zewnętrznych wraz z wymianą stolarki okiennej. W najgorszym stanie jest jedna kanonia – św. Pawła – zasiedlona po II wojnie światowej z przeznaczeniem na mieszkania prywatne, ostatecznie od lat 70. XX wieku opuszczona, niszczeje. Ta kanonia była rezydencją biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego, gdy przebywał we Fromborku.

W latach 1844–1845 w bezpośrednim sąsiedztwie wzgórza katedralnego wzniesiono Nowy Pałac Biskupi, wraz z wozownią i założeniem ogrodowym. Pałac pełnił funkcję rezydencji biskupów warmińskich od drugiej połowy XIX wieku do 1945 roku. Działania wojenne nie oszczędziły budynków położonych wokół katedry. Zabudowania, w których mieściły się główne urzędy diecezji, uległy zniszczeniu. Wówczas rezydencję biskupa wraz Kurią i Archiwum przeniesiono do Olsztyna. Pałac zaczął pełnić funkcję plebanii. Tu zamieszkali księża salezjanie po przybyciu do Fromborka w 1945 roku. W roku 1981 parafię katedralną objęli księża diecezjalni, a urząd proboszcza ówczesny biskup warmiński Józef Glemp powierzył księdzu prałatowi Tadeuszowi Graniczce, który tę funkcję pełnił do 2012 roku.

Neogotycka bryła pałacu i otaczających ją budynków gospodarczych współbrzmi znakomicie z gotycką zabudową fromborskiego wzgórza katedralnego. Sam pałac otrzymał także neogotycki wystrój i wyposażenie, którego część zachowała się do dziś (klatka schodowa, stolarka drzwiowa i okienna, część oszklenia witrażowego, wystrój pałacowej kaplicy).

1. Frombork, Nowy Pałac Biskupi, stan obecny. Fot. Jacek Wojtkowski.

Najcenniejszymi zabytkami w pałacu są piece kaflowe o wyjątkowej formie wykonane w berlińskiej manufakturze Tobiasa Christopha Feilnera[1].

Budynek pałacu użytkowany w części parterowej poddawano niezbędnym naprawom. Natomiast dach i wnętrza pierwszego piętra od 1945 roku nie przechodziły kompleksowych prac konserwatorskich i remontowych. Dach doczekał się remontu dopiero w roku 2013 i 2014.

1 J. Semków, W. Wojnowska, *Piece Tobiasa Christopha Feilnera – ojca berlińskich pieców kaflowych w pałacu biskupim we Fromborku*, [w:] Świat Kominków, 2(35) 2013, s. 88–94. Zob. też: W. Wojnowska, *Fabryka pieców Tobiasa Christopha Feilnera z Berlina. Działalność na terenie Prus Wschodnich, Zachodnich i Pomorza*, [w:] Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski, 10/2018, s. 71.

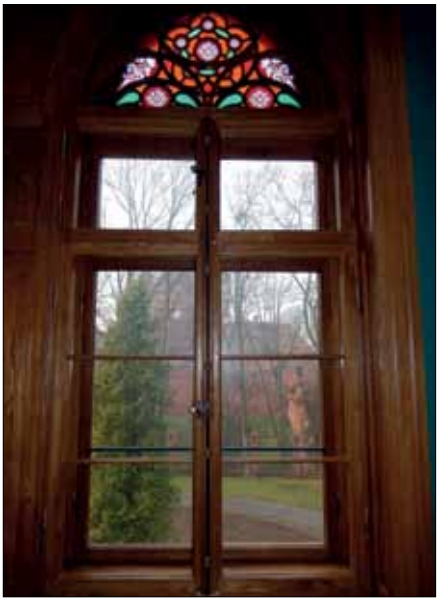
W latach 2018–2020 zrealizowano projekt pod nazwą: „Remont i modernizacja budynków nowego pałacu biskupiego i wozowni wraz z otoczeniem do prowadzenia działalności kulturalnej pod nazwą Fromborska Inicjatywa Kulturalna »Wozownia Sztuk«" dofinansowany z Regionalnego Programu Operacyjnego (środki Unii Europejskiej). Celem remontu i modernizacji budynków Nowego Pałacu Biskupiego (pierwsze piętro) i wozowni było poszerzenie dostępności do obiektów dziedzictwa kulturowego we Fromborku i przygotowanie nowego przedsięwzięcia pod nazwą Fromborska Inicjatywa Kulturalna „Wozownia Sztuk".

Remont i konserwacja pierwszego piętra budynku pałacu były konieczne ze względu na stan zachowania. Zakres prac obejmował:

1. konserwację stolarki okien razem z historycznym szkleniem witrażowym nadświetli, które zostało uzupełnione i zabezpieczone;
2. konserwację historycznego drewnianego wyposażenia sal, głównej klatki schodowej i korytarza: oprawy okien – boazerii, drzwi wewnętrznych, podłóg, konserwację drewnianych schodów prowadzących główną i boczną klatką schodową na pierwsze piętro;
3. konserwację historycznych pieców kaflowych wykonanych w berlińskiej fabryce Tobiasa Christophera Feilnera.

2. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Stolarka okienna, stan w 2019 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

3. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Stolarka okienna, stan w 2020 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

Program prac konserwatorskich stolarki opracował w 2016 roku Dobromir Dombek z Torunia. Prace na parterze dotyczyły konserwacji i rekonstrukcji drzwi oddzielających skrzydło północne i południowe, natomiast na pierwszym piętrze – przy parkietach, dwie klatki schodowe, drzwi w amfiladowym układzie pomieszczeń, drzwi prowadzące na chór kaplicy oraz boazeryjne obudowy (wyłogi) okien.

4. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Stolarka okienna, stan w 2019 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

Drzwi pierwszego piętra mają neogotycką dekorację snycerską w postaci maswerkowych rozet, czwórliści, arkad i lancetów. Drzwi zwieńczono dekorowanym, wieloprofilowym gzymsem. Są jednym z nielicznych elementów oryginalnego wyposażenia. Uległy typowym uszkodzeniom wynikającym z użytkowania przez 170 lat. Brakowało listew dekoracyjnych i przylgowych. Część z wcześniejszych napraw wykonanych w okolicach szyldów i gniazd zamków miejscowo rozkleiła się i rozluźniła. Politury poprzecierały się w obszarach narażonych na wzmożony kontakt z dłońmi i zmatowiały. Część ościeżnic była zdekompletowana, wszystkie skrzydła miały nieoryginalne klamki oraz szyldy. Brakowało ozdobnych nakrętek/nypli zawiasów. W kilku skrzydłach drzwi dwuskrzydłowych brakowało elementów snycerki – część z rozet usunięto w całości, najprawdopodobniej intencjonalnie, pozostałe – zdekom-

5. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Gabinet, stan w 2019 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

6. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Gabinet, stan w 2020 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

pletowane – padły zapewne ofiarą wandalizmu. W wyniku prac przywrócono dawny charakter stolarki okiennej i drzwiowej, uzupełniono braki.

Z wielkim pietyzmem i dbałością o detal poszukiwano właściwych rozwiązań, tak by wnętrza pierwszego piętra miały charakter rezydencji. Jeden z problemów stanowiło dopasowanie klamek do drzwi wewnętrznych. Zaproponowane rozwiązania w postaci klamek stylizowanych, dostępnych na rynku, okazały się nietrafione. Ostatecznie po przeprowadzeniu kwerendy i poszukiwaniach klamek z epoki udało się dopasować historyczną klamkę z budynku zlokalizowanego w Braniewie. Klamka ta stała się wzornikiem do przygotowania pełnego jednakowego i jednocześnie specjalnie przeznaczonego do drzwi pałacu biskupiego kompletu klamek wykonanych z mosiądzu.

Wyjątkowego charakteru wnętrzom nadają drewniane podłogi. Można je sklasyfikować w trzech grupach: intarsjowane różnymi gatunkami drewna w pomieszczeniach reprezentacyjnych; uproszczone, ułożone z płytek dębowych w pozostałych pomieszczeniach użytkowych; i najprostsze, wykonane z desek dębowych, ułożone w klatkach schodowych i w pomieszczeniach przejściowych. Stan zachowania parkietów był bardzo zróżnicowany, uzależniony w dużej mierze od lokalizacji oraz techniki wykonania. Powszechnie występowały przetarcia lakieru oraz wytarcie materiału na przebiegu głównych szlaków komunikacyjnych. Do częstych uszkodzeń należały ubytki małych centralnych kostek oraz braki elementów intarsji. W wyniku prac uzupełniono brakujące kawałki.

Do tej pory reprezentacyjna główna klatka schodowa była przesłonięta współczesnymi drzwiami, które stanowiły barierę termiczną, zaburzały jednak przestrzeń głównego holu. Drzwi usunięto i dziś możemy podziwiać łamane, dwubiegowe schody łączące parter i pierwsze piętro. Stopnie, podstopnice i policzki wykonano z drewna dębowego. Stopnie wsparto z jednej strony na ścianie, a z drugiej na pełnym policzku. Drewniane, profilowane poręcze umieszczono na fantazyjnie dekorowanych, metalowych tralkach, które były wcześniej uszkodzone i zdekompletowane. W podobnym stylu utrzymano płaskorzeźbione, metalowe aplikacje zdobiące policzki schodów. Prace konserwatorskie przywróciły walory estetyczne i użytkowe przez uzupełnienie i odtworzenie brakujących elementów tralek i otwarcie przestrzeni holu.

Sale pierwszego piętra doprowadzono do dawnej świetności. Prace konserwatorskie przyczyniły się także do poznania pierwotnego wystroju pałacu. Nawet XIX-wieczny zabytek może skrywać tajemnice. Do tej pory w przekazie brakowało informacji o kolorach i dekoracji ścian z czasów budowy pałacu. W czasie konserwacji podłóg i listew przypodłogowych ukazały się fragmenty tapet o kolorystyce absolutnie wyjątkowej. Każdy salon miał inny kolor i charakter. Kolory są zaskakujące: fiolet, granat, niebieski, jasnoniebieski, jasnozielony, róż. Motywy roślinne w kolorach srebrnym i złotym wyglądały jak pokryte aksamitem. Dało się zauważyć prawidłowość: tapety o kolorystyce granatowej, niebieskiej dopasowano do witraży w nadświetlach o dominacji koloru fioletowego i niebieskiego, natomiast beżowe i jasnozielone do wiraży z przewagą żółtego i zielonego. Datowanie tapet ułatwiły gazety, którymi podklejano tapety, pochodziły one z lat 1845–1847, czyli czasu budowy pałacu. Nie podjęto decyzji o odtworzeniu tapet, gdyż ich fragmenty – wąskie pasy i szczątkowo zachowane elementy – na obecnym etapie nie dają pewności właściwego odtworzenia wzoru. Zachowane fragmenty są eksponowane w pokojach, w których je odnaleziono.

7. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Fragment tapety, stan w 2019 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

8. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Ekspozycja fragmentu tapety, stan w 2020 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

Wyjątkowo cenne i piękne są nadświetla witrażowe w oknach pierwszego piętra. 18 okien ustawiono w 9 parach, przedzielonych filarkiem o szerokości około 0,5 metra. Wewnętrzna wnęka okienna ma wspólną wybudowę ramowo-płycinową. 2 okna występują jako pojedyncze, ale ich wybudowa wnęki ma identyczną konstrukcję. Okna sali audiencyjnej to trzy obiekty. Są podobnie podzielone jak reszta okien budynku, jednak o wiele wyższe, dwudzielne, pięciopodziałowe ze ślemieniem i nadprożem do osadzenia łukowatego nadświetla z uproszczonym schematem szczeblin w formie maswerkowej. Posadowienie okien jest niższe niż innych, a przy swoich rozmiarach oraz umieszczeniu centralnie na trzech ścianach sprawiają wrażenie pałacowych porte fenetrów.

Do naszych czasów zachowało się 16 nadświetli zamocowanych w oknach, 4 zachowane w stanie szczątkowym zostały uzupełnione, zrekonstruowane i zamontowane. Zespół ten do tej pory był zachowany w 70% jako całość, dziś wypełnia wszystkie okna. Szklenia nadświetli pałacu należy uznać za grupę unikatową w skali europejskiej. Jest to szklenie ornamentowe z jednobarwnym wypełnieniem szkłem francuskim, barwionym w masie. Zasadnicze ornamenty to rytowane szkło powłokowe, montowane stroną rytowaną na zewnątrz. Klasa szlifu nosi cechy najwyższego rzędu. Precyzja i dokładność wykonania zadziwia. Szkło barwione powłokowo zaczęto produkować w Monachium w 1828 roku. Powstały w 1827 roku Królewski Instytut Witrażowy uruchomił po roku działalności własną hutę. Zaczęto wytwarzanie szkła tak zwanego francuskiego (idealnie przeziernego) barwionego w masie oraz szkła barwionego powłokowo dla celów rytowania metodą grawerską. Szlifowanie ornamentyki czy rysunku odbywało się za pomocą past ściernych z naturalnego korudu o stopniowanej granulacji nanoszonych na tarcze miedziane, drewniane, korkowe[2].

W odrestaurowanych salach przygotowano wystawę: „Dawni mieszkańcy pałacu we Fromborku oraz jego budowniczowie", której celem jest ukazanie życia w rezydencji biskupiej oraz przypomnienie postaci biskupów warmińskich, którzy w ciągu stu lat tu mieszkali. Prezentowana ekspozycja pokazuje także architektów pałacu – do których należał Karl Friedrich Schinkel – oraz historyczne plany pałacu i ogrodu. Pałac po 1945 roku stał się siedzibą probostwa, ale też miejscem ważnych spotkań i uroczystości kościelnych. Zgromadzono tu także eksponaty dokumentujące życie kościelne na Warmii po roku 1945. Historia mieszkańców i gości pałacu biskupiego nie kończy się. Tu zatrzymywał się między innymi Stefan kardynał Wyszyński, spędzając kilka dni, a także urzędujący biskupi warmińscy.

2 J. Gryszkiewicz, Frombork. Nowy Pałac Biskupi. Projekt prac konserwatorskich i restauratorskich okien piętra oraz nadświetli witrażowych, arch. parafialne.

Pierwszy biskup urzędujący we Fromborku to Andrzej Stanisław Hatten (1838–1841), za jego życia pałac był dopiero w fazie projektowej. Biskup Józef Ambroży Geritz (1842–1867) jako pierwszy zamieszkał w Nowym Pałacu Biskupim. Kolejnym, trzecim biskupem we Fromborku, był Filip Krementz (1868––1885), który w 1885 roku uzyskał nominację na arcybiskupa w Kolonii, a w 1893 wyniesiono go do godności kardynalskiej. Jego następcą został biskup Andrzej Thiel (1886–1908), a potem Augustyn Bludau (1908–1930). Ostatnim biskupem warmińskim, zamieszkującym w pałacu, był Maksymilian Kaller (1930–1945), który opuścił Frombork tuż przed wkroczeniem Armii Czerwonej do miasta. W czasie działań wojennych sam obiekt nie został zniszczony, rozproszeniu uległo bogate wyposażenie ruchome pałacu. Szczęśliwie zachowały się piece kaflowe, neogotycka stolarka drzwi i okien zewnętrznych, klatek schodowych, okna witrażowe, wyposażenie kaplicy biskupiej.

Wystawę zaaranżowano w taki sposób, by odwiedzający doświadczył ducha epoki. Wchodzimy do apartamentów zarówno „prywatnych", jak i „reprezentacyjnych" przez gabinet sekretarza biskupa. Następnie udajemy się do części południowej pałacu – „prywatnej", tu możemy zatrzymać się w saloniku i podziwiać piec kaflowy z jednoczesnym otwartym paleniskiem. Dalej jest sypialnia, są tu prezentowane pamiątki po księdzu kardynale Stefanie Wyszyńskim, który spędzał czas w tymże salonie, bywając we Fromborku. Kolejne pomieszczenie to biblioteka, panujący tu klimat pracy sprawia wrażenie, jakby biskup przed chwilą odszedł od biurka i skierował się do salonu obok, gdzie mógł odpocząć. W salach części „prywatnej" poznajemy życiorysy biskupów, którzy w tych pokojach pracowali i mieszkali.

9. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Sala audiencyjna, piec, konserwacja, stan w 2018 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

10. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Sala audiencyjna, piece po konserwacji, stan w 2020 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

11. Frombork, Nowy Pałac Biskupi. Hol, stan w 2020 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

Klatką przechodzimy do części północnej – „reprezentacyjnej" pałacu. Mijamy wejście na emporę kaplicy biskupiej, tu mamy możliwość obejrzenia wnętrza kaplicy i ekspozycji szat liturgicznych. Następnie, przechodząc przez salonik z piecem, znajdziemy się w sali audiencyjnej. Oglądamy kolejne dwa piece kaflowe, a także inne dzieła sztuki. Sala ta jest przystosowana do małych form artystycznych i koncertów kameralnych. Opuszczając salę audiencyjną, wchodzimy jeszcze do salonu kredensowego, tam poznajemy historię budowy pałacu na prezentacji na ekranie multimedialnym.

Integralną częścią realizowanego z RPO projektu: „Remont i modernizacja budynków nowego pałacu biskupiego i wozowni wraz z otoczeniem do prowadzenia działalności kulturalnej pod nazwą Fromborska Inicjatywa Kulturalna »Wozownia Sztuk«" był remont i konserwacja wozowni pałacowej. Po 1945 roku budynek wozowni użytkowano w celach gospodarczych. Miał swoją świetność w latach 80. XX wieku, kiedy korzystano z niego jako miejsca spotkań młodzieży oazowej. Przez 10 lat w budynku funkcjonowała wystawa „Skarby z poddasza", pokazująca sprzęty domowe wychodzące z użytku. Brak bieżących remontów wpływał jednak na degradację obiektu.

Prace remontowe i adaptacyjne budynku dawnej wozowni obejmowały kompleksowy remont budynku i jego adaptację do nowego przeznaczenia. Wykonano remont dachu, stropu i schodów, remont ścian zewnętrznych (elewacji) i wewnętrznych, przyłącza wodno-kanalizacyjnego, CO oraz instalacji przeciwpożarowej. Budynek wozowni zaprojektowano tak, by można realizować cele i zadania Fromborskiej Inicjatywy Kulturalnej „Wozownia Sztuk". Znalazły się tu pracownie twórczości artystycznej: plastyczna i batiku, rzeźbiarsko-garncarska, muzyczna, fotograficzna i grafiki komputerowej. Pracownie wyposa-

żono w niezbędny sprzęt, tak by wozownia stała się miejscem pracy twórczej, warsztatów i plenerów. Ludzie kultury i sztuki otrzymali wyjątkową strefę, która umożliwi realizację procesu twórczego. „Wozownia Sztuk" jest otwarta na środowiska zewnętrzne, między innymi uczelnie wyższe (kierunki artystyczne i związane z kulturą). Szkoły artystyczne, stowarzyszenia prowadzące działalność w obszarze kultury, a także osoby indywidualne, na przykład twórcy w różnych dziedzinach artystycznych, tak profesjonaliści (szkoły artystyczne), jak i amatorzy mają do dyspozycji unikatowe miejsce. Centralną część budynku stanowi „Galeria Wozownia". Artyści przybywający do Fromborka, zainspirowani dziedzictwem kulturowym tego miasta i Warmii, będą mogli prezentować swoje prace. W wyremontowanej „Wozowni Sztuk" będzie możliwość organizowania cyklicznych spotkań i wykładów z zakresu historii sztuki, dziedzictwa kulturowego Warmii.

12. Frombork, wozownia, stan w 2018 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

13. Frombork, wozownia, stan w 2020 roku. Fot. Jacek Wojtkowski.

Konserwacja, prace remontowe i budowlane zrealizowane w wozowni i na pierwszym piętrze pałacu pozwoliły na utworzenie spójnej infrastruktury, która umożliwia zarówno realizowanie zadań z zakresu pracy twórczej w wozowni, jak również kameralnych form koncertów i działań popularyzatorskich (sesje naukowe, sympozja) realizowanych w salach pierwszego piętra pałacu biskupów.

Prace konserwatorskie, restauratorskie mają na celu zachowanie substancji zabytkowej w niepogorszonym stanie. Dzięki realizacji projektu „Remont i modernizacja budynków nowego pałacu biskupiego i wozowni wraz z otoczeniem" do prowadzenia działalności kulturalnej pod nazwą „Fromborska Inicjatywa Kulturalna »Wozownia Sztuk«" doprowadzono do porządku stan techniczny zarówno wozowni, jak i pierwszego piętra pałacu. Mając na uwadze współcze-

sne zalecenia i zachowując normy dotyczące zabytków, poprawiono parametry techniczne obu budynków, stosując rozwiązania energooszczędne i wywierające pozytywny wpływ na środowisko oraz zmniejszono koszty eksploatacyjne.

Prace remontowe i konserwatorskie w Nowym Pałacu Biskupim przywróciły jeszcze jedno miejsce związane z tożsamością i historią tego warmińskiego miasta. Pozwoliły na otwarcie przestrzeni do tej pory zamkniętych dla turystów. Wozownię uratowano od całkowitej degradacji i zniszczenia, obecnie całe jej wnętrze jest dostępne dla turystów, artystów i mieszkańców. W obiektach można realizować działania edukacyjne, wystawiennicze i kulturalne, które jeszcze bardziej uwypuklą znaczenie dziedzictwa historycznego, ale też i potencjał współczesnej Warmii.

ks. Jacek Wojtkowski

Ks. dr Jacek Wojtkowski, *rektor Bazyliki Archikatedralnej we Fromborku, dyrektor Muzeum Pomnika Historii „Frombork – zespół katedralny" we Fromborku. Jego zainteresowania naukowe to ekumenizm, historia sztuki sakralnej tradycji prawosławnej, ewangelickiej i katolickiej, historia chrześcijan na Warmii i Mazurach. Autor m.in.: „Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992", Olsztyn: Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, 2002; „Zabytki sakralne w świetle ustawodawstwa kościelnego", Olsztyn: Biuletyn Oddziału Warmińsko-Mazurskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, 2008 z. 6, s. 11–36; razem z s. Janiną Bosko: „Dziedzictwo historyczno-artystyczne Archidiecezji Warmińskiej. Zabytki ruchome", Olsztyn: Muzeum Archidiecezji Warmińskiej, 2011; „Wzgórze Katedralne we Fromborku. Harmonia wiary, sztuki i intelektu", Olsztyn; Frombork: Pracownia Wydawnicza ElSet, 2017.*